आदिवराहः, पुं, (आदिः कारणं स च वराहश्चेति कर्म्मधारयः।) विष्णुः। इति त्रिकाण्डशेषः॥ अदिशूकरः। आद्यकोलः॥

आदिष्टं, क्ली, (आङ्+दिश्+क्तः।) उच्छिष्टं। इति मेदिनी॥

आदिष्टः, त्रि, (आङ्+दिश्+क्त।) आदेशितः। आज्ञप्तः इति मेदिनी। (नियोजितः, उपदिष्टः, अनुशासितः, अभिहितः)

आदीनवः, पुं, (दीङ्क्षये भावे क्तः। स्वादय ओदितः, ओदितश्चेति नत्वं। आदीनस्य वा नम्। घञर्थे क इति बाहुलकात् वातेः कः।) क्लेशः। इत्यमरः॥ दोषः। दुरन्तः। इति मेदिनी॥ (यथा, शिशुपालवधे २। २२।
"यद्वासुदेवेनादीनमनादीनवमीरितं"।)

आदीपनं, क्ली, (आदीप्यते आङ्+दीप्+भावे ल्युट्।) आलिम्पना। इति त्रिकाण्डशेषः॥ आलिपना इति भाषा।

आदृतः, त्रि, (आङ्+दृञ्+आद्रियते यः कर्म्मणि क्तः।) कृतादरः। सादरः। अर्च्चितः। पूजितः। इत्यमरः॥ (सावधानः, अवहितः, अप्रमत्तः। यथा, पञ्चतन्त्रे,
"आत्मानमादृतो रक्षेत्प्रमादाद्धि विनश्यति"।)

आदृत्यः, त्रि, (आङ्+दृ+क्यप्।) आदरणीयः। आदरयोग्यः॥

आदेशः, पुं, (आङ्+दिश्+भावे घञ्।) आज्ञा। इति हेमचन्द्रः॥ ज्योतिःशास्त्रफलं। इति सिद्धान्तशिरोमणिः॥ वर्णस्य वर्णान्तरोत्पत्तिः। प्रकृतिप्रत्ययोपघातिकार्य्यं। इति व्याकरणं॥ (अनुमतिः, शासनं, उपदेशः, शास्त्राचार्य्योपदेशगम्यो वार्त्तासञ्चारः, कार्य्यभेदः, यथा मुग्धबोधे
"स्थानिवदादेशः"। यथा, मनुः, ९। २५८।
"मङ्गलादेशवृत्ताश्च भद्राश्चैक्षणिकैः सह"।)

आदेशी, [न्] पुं, (आङ्+दिश्+णिनि।) दैवज्ञः। गणकः। इति हेमचन्द्रः॥ (त्रि, आदेशकर्त्ता, उपदेष्टा, यथा, रघुवंशे, ४। ६८।
"कपोलपाटलादेशि बभूव रघुचेष्टितं"॥)

आदेष्टा, [ऋ] पुं, (आदिशति ऋत्विजादीन् यागादिष्वेष्टसम्पादनाय प्रेरयति। आङ्+दिश अतिसर्ज्जने+तृच्।) यागविषये ममेष्टसम्पादनाय यथार्थं कर्म्म कुर्व्विति ऋत्विजामादेशकः। तत्पर्य्यायः व्रती २ यष्टा ३ यजमानः ४। इत्यमरः॥ अन्वादेष्टा ५ याजकः ६। इति हेमचन्द्रः॥ आदेशकर्त्ता॥

आद्यं, क्ली, (अद्यते यत् अद् कर्म्मणि ण्यत्।) धान्यं। इति राजनिर्घण्टः॥ अदनीयद्रव्ये त्रि॥ (यथा—मनुः, ५। २४।
"तत्पर्य्युषितमप्याद्यं हविः शेषञ्च यद्भवेत्।
चिरस्थितमपित्वाद्यं"—इत्यादि।)

आद्यः, त्रि, (आदौ भवः दिगादिभ्यो यत् यद्वा अद्यते यः अद् कर्म्मणि ण्यत्।) प्रथमः। इत्यमरः॥ (यथा महाभारते,—
"तोषितोऽहं नृपश्रेष्ठ त्वयेहाद्येन कर्म्मणा"।
रघुवंशे, १। ११।
"आसीत् महीक्षितामाद्यः प्रणवश्छन्दसामिव"।)
भक्ष्यः। यथा मनुः ५। २६।
"पाठीनरोहितावाद्यौ नियुक्तौ हव्यकव्ययोः"।

आद्यकविः, पुं, (आद्यश्च कविश्चेति कर्म्मधारयः।) वाल्मीकिमुनिः। इति भूरिप्रयोगः॥ (पुराणकविः ब्रह्मा)।

आद्यमाषकः, पुं, (आद्य+मष्+हलश्चेति घञ्+कः।) माषकपरिमाणं। पञ्चरत्तिकाः। इत्यमरः॥ यथाह भास्कराचार्य्यः,—
"दशार्द्धगुञ्जं प्रवदन्ति माषं"।)

आद्यबीजं, क्ली, (आद्यं मुख्यं बीजं कारणं।) आदिकारणं। इति जटाधरः॥

आद्या, स्त्री, (आदौ भवा दिगादित्वात् यत् टाप्।) दुर्गा। इति शब्दरत्नावली। काली। तारा। त्रिपुरसुन्दरी। भुवनेश्वरी। इति तन्त्रसारनीलतन्त्रयोगिनीतन्त्राणि। प्रधाना शक्तिः। महाविद्या। यथा, मुण्डमालातन्त्रे १० पटलः॥
"सत्ये तु सुन्दरी आद्या त्रेतायां भुवनेश्वरी।
द्वापरे तारिणी आद्या कलौ काली प्रकीर्त्तिता॥
नामभेदं प्रवक्ष्यामि रूपभेदं वरानने।
न भेदः कालिकायाश्च ताराया जगदम्बिके॥
षोड़श्या भुवनायाश्च भैरव्यास्त्रिपुरेश्वरि।
छिन्नायाश्चैव धूमाया भीमायाः परमेश्वरि॥
ततश्च वगलामुख्या मातङ्ग्याश्च सुरेश्वरि।
न च भेदो महेशानि विद्याया वरवर्णिनि"॥
आदिभूते त्रि॥

आद्यूनः, त्रि, (आङ् पूर्व्वात् दीव्यतेरकर्म्मकत्वात् क्तः। दिवोविजिगीषायामिति निष्ठातस्य नत्वं यस्य विभाषेति नेट्, च्छोरित्यूट्।) औदरिकः। इत्यमरः॥ पेटुक इति भाषा। (यदुक्तं, अमरे।
"आद्यूनः स्यादौदरिके विजिगीषाविवर्ज्जिते"।
"आद्यूनः सदगृहिण्येव प्रायोयष्ट्यावलम्बितः"॥
इति किराते ११। ५।) आदिहीनः॥

आद्योपान्तं, क्ली, (आद्यश्च उपान्तश्च द्वन्द्वः।) पूर्व्वापरं। इस्तकनागादि इति भाषा॥

आधमनं, क्ली, (आधीयते आङ्+धा+कमनन्।) बन्धकं। इति स्मृतिः। (आधिः। यथा मनुः,—
"योगाधमनविक्रीतं योगदानप्रतिग्रहं।
यत्र वाप्युपधिं पश्येत् तत्सर्व्वं विनिवर्त्तयेत्"॥

आधानं, क्ली, (आधीयते आङ्+धा+भावे ल्युट् यद्वा आधीयते स्थाप्यते यत् कर्म्मणि ल्युट्।) गर्भाधानं। अग्न्याधानं। स्थापितद्रव्यं। इति स्मृतिः॥ (ग्रहणं, धारणं। अधिगमः, करणं। सम्पादनं। श्रौताग्नेः स्मार्त्ताग्नेर्वा ग्रहणं, ब्राह्मणानां प्रतिदिनकर्त्तव्या विहितवह्निस्थापनपूर्व्वकहोमादिक्रिया, यजनं, होमः। यथा रघुवंशे, १। २४।
"प्रजानां विनयाधानाद्रक्षणाद्भरणादपि।
स पिता पितरस्तासां केवलं जन्महेतवः"॥
यथा मनुः, ५। १६८।
"भार्य्यायै पूर्व्वमारिण्यै दत्वाग्नीनन्त्यकर्म्मणि।
पुनर्दारक्रियां कुर्य्यात् पुनराधानमेव च"॥
यथा महाभारते,—
"सर्व्वेषां पुनराधानं विधिदृष्टेन कर्म्मणा"।
यथा मेघदूते, पूर्व्वमेघे। ३।
"तस्य स्थित्वा कथमपि पुरः कौतुकाधानहेतोः"॥)

आधानिकं, क्ली, (आधानं गर्भाधानं प्रयोजनमस्य। प्रयोजनमिति ठक्।) गर्भाधानसंस्कारः। इति त्रिकाण्डशेषः॥

आधारः, पुं, (आध्रियन्ते अस्मिन् इति आधारः अध्यायन्यायेति सूत्रे अवहाराधारेत्युपसंख्यानादधिकरणे घञ्। व्याकरणशास्त्रे अधिकरणकारकं, तल्लक्षणं यथा सिद्धान्तकौमुद्यां, आधारोऽधिकरणं कर्त्तृकर्म्मद्वारा तन्निष्ठक्रियाया आधारः कारकमधिकरणसंज्ञः स्यात्। तच्च सामीप्याश्लेषविषयव्याप्तिभेदाच्चतुर्विधं। तथा सिद्धान्तकौमुद्यां, औपश्लेषिकोवैषयिकोऽभिव्यापकश्चेत्याधारस्त्रिधा यथा—कटे आस्ते। स्थाल्यां पचति। मोक्षे सर्व्वस्मिन्नात्मास्ति।) अधिकरणं। आलवालं। अम्बुधारणं। इति मेदिनी॥ क्षेत्रादिसेकार्थं सेतुना बहुनालं जलं निरुध्य यत्र स्थाप्यते स आधारः बद्धकन्दरादिः। बाँध इति ख्यातः। इत्यमरटीकायां भरतः॥ शस्याद्यर्थं जलबन्धनमाधारः। इति वैकुण्ठः॥ क्षेत्रादिसेकार्थं जलाधारस्थानमाधार इति मधुः॥ (यथा रघुवंशे ५। ६।
"आधारबन्धप्रमुखैः प्रयत्नैः
संवर्द्धितानां सुतनिर्विशेषं।
क्वचिन्न वाय्वादिरुपप्लवो वः
श्रमच्छिदामाश्रमपादपानाम्"॥
याज्ञवल्क्यः।
"तथात्मकोऽप्यनेकस्तु जलाधारेष्विवांशुमान्"॥)

आधार्म्मिकः, त्रि, (अधर्म्म+ठञ्।) अधार्म्मिकः। इति त्रिकाण्डशेषः॥ (यथा मनुः।
"नाधार्म्मिके वसेद्ग्रामे"॥)

आधिः, पुं, (आङ्+धा+किः।) मनःपीड़ा। प्रत्याशा। बन्धकं। व्यसनं। अधिष्ठानं। इति मेदिनी॥
(यथा, हितोपदेशे।
"आधिव्याधिपरीताय अद्य श्वो वा विनाशिने।
कोऽहि नाम शरीराय धर्म्मापेतं समाचरेत्"॥
तथा च वैराग्यशतके।
"आधिव्याधिशतैर्जनस्य
विविधैरारोग्यमुन्मूल्यते"॥)

आधिक्यं, क्ली, (अधिक+ष्यञ्।) अधिकस्य भावः। अधिकत्वं। अतिशयता। यथा।
"युग्मायामपि रात्रौ चेत् शोणितं प्रचुरं तथा।
कन्या च पुंवत् भवति शुक्राधिक्ये पुमान् भवेत्"॥
इति ज्योतिस्तत्त्वम्॥ (श्रेष्ठता। उत्कर्षः। प्राबल्यम्। यथा साहित्यदर्पणे। १० पः।
"आधिक्यमुपमेयस्योपमानात् न्यूनताथवा"।
यथा, मनुः ७। १६९।
"यदावगच्छेदायत्यामाधिक्यं ध्रुवमात्मनः"॥
आधिक्यं नाम यदायुर्वेदे भाष्यभाणे वार्हस्पत्यमौशनसम् अन्यद्वा प्रतिसम्बधार्थमुच्यते यद्वा